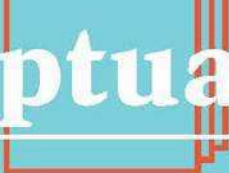
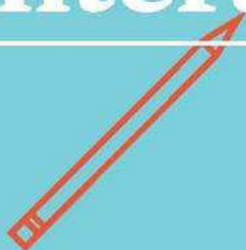
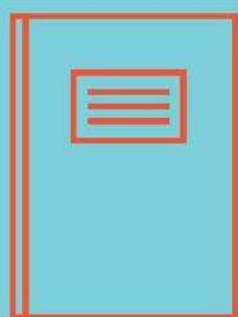

Jana Cviková

Ku konceptualizácii
rodu v myslení
o literatúre

Jana Cviková: Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre
Vedecké recenzentky:
prof. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc. a PaedDr. Ingrid Puchalová, PhD.

Roku 2014 vydali:
Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied
www.usvl.sav.sk

a

ASPEKT

www.aspekt.sk

Vyšlo ako 126. publikácia Knižnej edície ASPEKT.

Redakcia: ASPEKT

Grafická úprava a layout: Layout JS.

Copyright © Jana Cviková 2014

Cover design and illustration © Míša Chmelíčková 2014

Realizované aj s finančnou podporou Združenia vydavateľov a kníhkupeckov Slovenskej republiky.

Produkcija CeTePe, s. r. o., Bratislava

Prvé vydanie

ISBN 978-80-8151-026-7

EAN 9788081510267

Obsah

Na úvod	9
1 Niektoré východiská a pojmy feministického a rodového výskumu	19
Feminizmy: druhá vlna feministického hnutia a iné	23
Rod a pohlavie	31
Nepreložiteľný gender?	41
Hnutia a teórie	47
Feministický diskurz na Slovensku a v Českej republike	61
2 Feministická literárna veda	77
Začiatky feministickej reflexie literatúry	77
Rodový obrat v literárnej vede	85
K využívaniu kategórie rodu v literárnej historiografii	105
„Rod: užitočná kategória historickej analýzy“	109
Rod ako kategória literárnej historiografie	117
Ženská literatúra ako diskurzívna udalosť	121
Dejiny literatúry písanej ženami	129
Rod ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov	139

3 Rodové sondy: trampoty s Encyklopédiou spisovateľov sveta	147
Svetovosť literatúry	151
Na jednej strane encyklopédie	159
Heslo: Christa Wolf	161
Christa Wolf o Karoline Gűnderrode	167
Christa Wolf – spisovateľka protestu	181
Heslo: Mary Wollstonecraft	183
Mary Wollstonecraft a Mary Wollstonecraft-Shelley	195
Heslo: Virginia Woolf	201
Ženská literárna tradícia: Virginia Woolf a Hana Gregorová	213
Na záver	233
Literatúra	237
Edičná poznámka	253
Príloha	254
Menný register	264
On Conceptualisation of Gender in Literary Studies (Summary)	269

„Rod: užitočná kategória historickej analýzy“

Vo svojej dnes už klasickej štúdií *Rod: užitočná kategória historickej analýzy* uvažovala historička Joan Wallach Scott o rôznych podobách aktuálneho používania kategórie rodu v historickom výskume. Štúdiá vznikla v polovici osemdesiatych rokov 20. storočia, ktoré sa predovšetkým – no nielen – v oblasti histórie vyznačovali nesmierne dynamickým extenzívnym aj intenzívnym rastom ženských a rodových štúdií.⁴³ V podrobnom prehľade rôznych prístupov k termínu rod a ich vývoja Joan W. Scott uvádza, že americké feministky začali používať pojem rod, „keď chceli odkázať na sociálnu organizáciu vzťahu medzi pohlaviami“ (2006, 40), a že zavedenie pojmu rod znamenalo odmietnutie „biologického determinizmu,

implicitne obsiahnutého v používaní výrazov ako ‚pohlavie‘ či ‚pohlavná odlišnosť‘. Výraz ‚rod‘ tiež zdôrazňoval vzťahový aspekt normatívnych definícií ženskosti.“ (2006, 41) Pojem rod navyše používali aj tie historičky a historici, ktorí sa domnievali, že ženský výskum zameraný na výskum jednej skupiny – „podriadeného pohlavia“ – môže byť obmedzujúci, a že je teda adekvátne skúmať situáciu žien a mužov vždy vo vzájomnom vzťahu. Tento model Scott kriticky prehodnocuje a ukazuje aj ďalšie možnosti, ako sa pojem rod vymedzuje vzhľadom na jeho symbolizácie v umení a kultúre.

V neposlednom rade, na rozdiel od označenia ženský či feministický výskum, ktoré akademickú teóriu priamo prepájalo s politickým feministickým hnutím, malo podľa Scott označenie *rodový výskum* túto väzbu „oslabiť“, a prispieť tak k etablovaní aktivít ženského výskumu v akademickom svete. V prípade jednoduchého nahradenia slova *ženy* slovom *rod* však výskum získaval akademickú legitimitu za cenu zneviditeľnenia mocenskej asymetrie, ako aj v nej znevýhodnenej strany:

Kým termín „história žien“ proklamuje svoju politiku tvrdením (protirečiacim bežnej praxi), že ženy sú právoplatnými historickými subjektmi, termín ‚rod‘ ženy zahrnuje, ale nepomenúva [...] (Scott 2006, 44)

Zároveň takáto cesta legitimizácie „trvá na tom, že svet žien je súčasťou sveta mužov, že bol vytvorený v rámci mužského sveta a mužským svetom“ a z metodologického hľadiska „[o]dmieta interpretáciu funkčnosti idey oddelených sfér“ (Scott 2006, 44), čím môže ochudobňovať možnosti skúmania aktívnej účasti žien na tvorbe histórie.

Joan W. Scott síce svojím chápaním pojmu rod prispela k jeho diskurzívnoanalytickému použitiu v historiografii, no zároveň vlastnými výskumnými prácami podporovala aj jeho chápanie zamerané na skúsenosť žien, napríklad výskumom konania žien (*agency*).⁴⁴ V deväťdesiatych rokoch sa pokúšala stále nanovo klásť otázky týkajúce sa individuálnej a skupinovej identity a schopnosti konať

v histórii, a to aj vo vzťahu k diskusii „skúsenosť verzus diskurz“⁴⁵ v historických vedách. Na prelome tisícročí na základe poznania, že sociálne hnutia vždy pripisovali ústrednú úlohu (spoločnej) skúsenosti, Scott (seba)kriticky konštatuje:

Skúsenosť síce môže byť „len“ diskurzívna, no odvolávanie sa na ňu má silné účinky: Mobilizuje inak rôznorodých prívržencov, aby sa sformovali do definovateľných sociálnych a politických skupín. ([Scott 2001, 78] Opitz-Belakhal 2010, 20)

Skúsenosť sa teda stáva reálnou na základe svojej politickej a sociálnej (resp. „historickej“) relevancie. (Opitz-Belakhal 2010, 20)

V prípade literárnej historiografie by úplné odmietnutie prístupu založeného na skúsenosti, resp. rodovej identite znamenalo negovanie zlomového významu dejín literatúry orientujúcich sa výhradne na literatúru písanú ženami. Na druhej strane však treba korektívne pripomenúť, že v prvej fáze vzniku feministickej reflexie literatúry istá časť americkej feministickej literárnej kritiky nielenže rezignovala na akademické uznanie, ale zastávala dokonca názor, že podstatné je, „aby sa feministické kritičky osvedčili ako užitočná súčasť ženského hnutia“ (Robinson [1978] Moi 1989, 35 – 36).

Joan W. Scott vyzdvihuje skutočnosť, že viaceré analytičky uchoopili termín a kategóriu rod tak, aby im prostredníctvom skúmania ženskej problematiky umožnili zásadnú zmenu paradigmy v jednotlivých disciplínach, na základe ktorej mala vzniknúť nielen nová história žien, ale aj nový model všeobecnej histórie (2006, 41). Cituje skúsenosť feministických historičiek Ann D. Gordon, Mari Jo Buhle a Nancy Shrom Dye:

Zisťujeme, že úsilie vpísať ženy do histórie nevyhnutne zahŕňa aj redefiníciu a rozšírenie tradičných chápaní historickej významnosti, aby bolo možné zachytiť ich osobnú, subjektívnu skúsenosť i verejnú a politickú aktivitu. Tvrdenie, že táto metodológia napriek váhavým začiatkom vedie nielen k novej histórii žien, ale aj k novej histórii všeobecne, nie je vôbec prehnané. (Scott 2006, 41)

V osemdesiatych rokoch 20. storočia však pokusy historičiek a historikov používať kategóriu rodu podľa názoru Joan Wallach Scott napriek tejto ambícii neprekročili tradičný sociálnovedný rámec písania dejín, ktorý nezodpovedal zložitosti sociálnej kauzality.

Ak sa mal rod ako analytická kategória skutočne stať nástrojom paradigmatickej zmeny v historiografii, bolo ho treba odpútať od jeho limitovaného, prednostne sociálneho vymedzovania, resp. deskriptívneho používania: od označovania žien ako skupiny, teda od používania slova rod ako synonyma slova ženy, resp. od označovania vzťahov žien a mužov, teda od používania slova rod pre mapovanie nového terénu, tých štruktúrnych a ideologických oblastí, ktoré zahŕňajú vzťahy medzi pohlaviami.

Joan Wallach Scott sa pokúsila o stručnú definíciu rodu ako kategórie, ktorá by mala dostatočný analytický potenciál zmeniť historickú paradigmu, v dvoch základných bodoch: „1. Rod je konštitutívnu súčasťou sociálnych vzťahov, ktoré sa zakladajú na *uvedomovaných* rozdieloch medzi pohlaviami.“⁴⁶ 2. Rod je primárnym spôsobom *označovania* mocenských vzťahov.“ (2006, 57; zvýraznila J. C.) Pre teoretické uchopenie rodu je rozhodujúci druhý bod; inými slovami „rod je primárnou oblasťou, prostredníctvom ktorej sa *artikuluje* moc“ (Scott 2006, 59; zvýraznila autorka). Primárnou, nie však jedinou, pretože moc síce môže vychádzať z rodu, no nemusí sa ho priamo týkať (najmä nie prvoplánovo, resp. transparentne tematicky). Ako opora jej tu slúži teoretické východisko Pierra Bourdieua, ktorý hovorí, že rozdelenie sveta na ženy a mužov spočíva na „kolektívnych ilúziách“ a že „[r]ôzne poňatia rodu, etablované ako objektívna množina vzťahov, štruktúrujú vnímanie, ako aj konkrétnu i symbolickú organizáciu sociálneho života“ ([Bourdieu 1980] Scott 2006, 59 – 60). Aj preto Joan W. Scott kladie v súlade so zameraním svojej reflexie historičkám a historikom otázku: „Ako dáva rod zmysel organizovaniu a vnímaniu historického poznania?“, aby vzápätí upriamila pozornosť na svoje – zdanlivo lapidárne – zistenie, že „[o]dpovede závisia od rodu ako analytickej kategórie“ (2006, 43).

Rod ako kategória literárnej historiografie

Na podnety, ktoré môže všeobecná historiografia ako model poskytovať literárnej historiografii, upozornila v súhrnnej štúdii *Gender als Kategorie einer neuen Literaturgeschichtsschreibung* (Rod ako kategória novej literárnej historiografie; 1995) aj nemecká literárna vedkyňa Ina Schabert.⁴⁷ Vyslovila názor, že nedôveru medzi literárnovednými rodovými štúdiami⁴⁸ a tradičnou literárnou historiografiou, kde z jednej strany prichádza výčitka nereflektovaného androcentrizmu dejín literatúry a z druhej zasa pocit ohrozenia z rozkladného účinku kategórie rodu⁴⁹ na kánon (Schabert 1995, 180), môže svojimi doterajšími výsledkami pomôcť prekonať všeobecná feministická a rodová historiografia. Táto disciplína vedie už od šesťdesiatych, resp. od začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia intenzívnu diskusiu o rodovej perspektíve v rôznych oblastiach písania dejín. Jej hlavným námetom sa stala otázka, ako zviditeľniť v histórii ženy, ktoré sa v procese prevládajúcich spôsobov jej písania stali neviditeľnými.⁵⁰

Nestorka a zakladateľka histórie žien ako vedeckého odboru Gerda Lerner,⁵¹ ktorá v tejto oblasti pôsobila od šesťdesiatych rokov 20. storočia, identifikovala ako jeden zo základných problémov podriadenia žien skutočnosť, že história žien sleduje „vzorec neustálych opakovaní cyklov, v ktorom každá generácia žien opakovala to, čo iné už urobili. Tak bol vývoj historického vedomia žien dvojito sťažovaný a brzdený – znevýhodnením vo vzdelávaní a nedostatočnými vedomosťami o tom, čo už dosiahli predchádzajúce generácie žien“ ([Lerner 1998] Cviková 2003-2004, 21). Podľa Lerner má na rozdiel od intelektuálneho vývoja mužov intelektuálny vývoj žien pretržitý charakter, nenadväzuje na to (či už afirmatívne, alebo polemicky), čo dosiahla predchádzajúca generácia. V diele *Vznik feministického vedomia*⁵² zdôrazňuje, že ženy podliehali počas celých storočí – až po rozšírenie feministického vedomia koncom 19. storočia – dvojitej deprivácii, ktorá ich deformovala tak, že „spolupracovali na vytváraní systému, ktorý ich utláča, a podieľali sa a ešte

stále sa podieľajú na jeho neustálom potvrdzovaní a upevňovaní v ďalších a ďalších generáciách“ ([Lerner 1998] Cviková 2003-2004, 21). Táto dvojitá deprivácia spočívala jednak vo vylučovaní zo systému vzdelávania, jednak v samotnom obsahu vzdelávania – ženy boli podľa Lerner marginalizované ako nedostatočné ľudské bytosti nezodpovedajúce norme. Na základe týchto zistení zdôrazňuje už vo svojich prvých prácach rozhodujúcu úlohu odhaľovania histórie žien, pretože táto história je „rovnako svetonázor, ako aj stratégia, ktorá dokáže zrušiť platnosť mužsky zaujatého spôsobu nazerania tradičnej historiografie,“ a zameriava sa na „dosiahnutie novej syntézy, čo možno raz dospeje k bodu, keď sa vyčleňovanie histórie žien ako špeciálneho odboru stane zbytočným“ ([Lerner 1995] Cviková 2003-2004, 21).

Ina Schabert identifikuje v súlade s prvými feministickými historičkami tri vývojové štádiá historiografie zameranej na sprítomňovanie žien v histórii (1995, 181).⁵³ Prvým stupňom vo vývine bola *compensatory history*: aby sa *kompensovala* neprítomnosť žien v dejinách, hľadali sa portréty excentrických, výnimočných žien – v literatúre by to bola napríklad Mme de Staël či George Sand; v slovenskej literatúre povedzme „škandalózne“ feministické názory Hany Gregorovej v prozaickej zbierke *Ženy* (Cviková – Juráňová, eds., 2008, 189 – 206). Potom nasledovala *contribution history*: skúmala, ako jednotlivé ženy alebo skupiny *prispeli* k existujúcim modelom „všeobecných“ dejín – v literatúre by to bol napríklad prínos George Eliot k viktoriánskemu vývinovému románu; v slovenskej literatúre povedzme prínos Terézie Vansovej k používaniu „prirodzeného jazyka“ (pozri Mikulová 2011, 117) a Boženy Slančíkovej Timravy k vývoju naratívnej štruktúry modernej prózy.

Po tomto medzištádiu prichádza *herstory* (*jej história* ako protiklad his-story, jeho histórie), ktorá chce načrtnúť kontúry *špecifickej histórie žien* – napríklad venovať pozornosť dielam žien, účasti žien na literárnom živote; v slovenskej literatúre túto úlohu ako prvé vedome plnilo dielo Hany Gregorovej *Slovenka pri krbe a knihe* z roku 1929,⁵⁴ na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia to bola práca

americkej slovakistky Normy Rudinsky *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*⁵⁵ (Rané feministky: Spisovateľky v slovenskom národnom obrodení; 1991).

V rámci druhej vlny feministického hnutia a etablujúceho sa akademického feminizmu pripadla najdôležitejšia úloha kombináciám všetkých troch prístupov s dôrazom na hľadanie *herstory*: v Nemecku mali v oblasti feministickej literárnej vedy iniciačný charakter prvé väčšie aktivity spojené s menami Sigríd Weigel, Inge Stephan a Marianne Schuller.⁵⁶

Ženská literatúra ako diskurzívna udalosť

Literatúra zohrávala v druhej vlne feministického hnutia, nazývaného v Nemecku nové ženské hnutie, skutočne kľúčovú úlohu najmä od polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia, a to v širokom rozpätí funkcií literatúry ako zdroja politického, oslobodzujúceho identifikačného čítania cez nástroj historického ukotvovania osobnej skúsenosti po ťažiskovo estetický zážitok. Nemenej významná bola kritická reflexia literatúry a diskusia o pojme „ženská literatúra“, ktorý si hnutie i teória osvojili, prepólovali a kriticky sa s ním vyrovnávali.

V knihe *Die Stimme der Medusa. Schreibweisen in der Gegenwartsliteratur von Frauen* (Hlas Medúzy. Spôsoby písania v súčasnej literatúre písanej ženami; 1987) hovorí Sigríd Weigel dokonca o predliterárnom a literárnom období ženského hnutia. Tieto dve obdobia podľa niektorých autoriek oddeľuje autobiografická próza, literárna prvotina Vereny Stefan *Lienenia*,⁵⁷ ktorá vzišla „z kolektívneho politického procesu“ a ako kultová kniha ženského hnutia hľadajúceho sebauvedomujúce identifikačné čítanie oddelila predliterárne obdobie od literárneho, „t. j. od programatívneho vzniku a odbornej i masovej diskusie pojmov ženská literatúra, žensky špecifická estetika, feministická/žensky špecifická literárna veda“⁵⁸ (Cviková 1994, 95).

Mýtus Medúzy je v západnej kultúre veľmi rozšírený. Sigmund Freud označuje vo svojich fragmentárnych poznámkach⁵⁹ strach

z mytologickej postavy Medúzy za kastročnú úzkosť, „jež je vázaná na jeden pohľad“, totiž pohľad na ženské (matkine) genitálie (1996, 53). Hadie vlasy Medúzy, ktoré bývajú často zobrazované v umeleckých dielach, majú vďaka znásobeniu náhrady penisu zahnať strach z kastrácie, podobne ako skamenenie (erekcia) (Freud 1996, 53). Bohyňa Aténa, ktorá sa pýši odseknutou hlavou Medúzy, je dcéra zrodená z otca, žena vyňatá zo ženskej genealógie, panensky odolávajúca vlastnej sexualite.⁶⁰

V úvode publikácie *Hlas Medúzy* nadväzuje Sigrid Weigel na oslobodzujúci obraz ženského písania,⁶¹ ktorý rozvinula jedna z najvýraznejších predstaviteľiek francúzskej teórie *écriture féminine*⁶² Héléne Cixous v manifeste *Smiech Medúzy* z roku 1975 začínajúcim slovami:

Budu mlúvit o ženskom spôsobe psaní: o tom, čo vyvolá. Žena se musí napsat: musí psát o ženách a musí ženy přivést k tomu, aby se věnovaly psaní, od něhož byly odvedeny stejně násilně jako od svého těla; z týchž důvodů, podle téhož pravidla, se stejným zhoubným záměrem. Žena musí vpravit do textu sebe samu – tak jako musí sebe samu – z vlastního popudu – začlenit do světa, do historie. (1995, 12)

Cixous v manifeste tematizuje vzdor voči telesnej i psychickej represii, pretože ide o to, „aby [ženy] objavily svůj (své) smysl(y) a své dějiny“ (1995, 12). Podľa Héléne Cixous vplývali rovnaké falocentrické metódy cenzúry, ktoré deformovali telesnosť žien, na možnosť ženskej kreativity vôbec, a preto sa žena musí oslobodiť tým, že napíše samu seba: „a) individuálně: tím, že bude psát, navrátí se k svému tělu“, a kolektívne si zabezpečí „b) [...] hrmotný vstup do *Dějiny*, které se vždy konstituovaly na základě jejího útlaku. Psát, a tak si ukout zbraň antilogos“ (1995, 14). Vysmieva sa samolúbemu falocentrickému poriadku psychoanalýzy,⁶³ ktorá umiestňuje ženy medzi dva mýty, Medúzu a priepasť, a vyzýva k prekonaniu strachu: „Chcete-li spatřit Medúzu, stačí jen pohledět jí tváří v tvář: a neusmrcuje. Je krásná a směje se.“ (Cixous 1995, 16)

Sigrid Weigel domýšľa do dôsledkov mýtus o Medúze, ktorá by mohla prehovoriť len vtedy, ak by opustila svoje miesto a zaujala pozíciu tých, ktorí ju domestikovali, a uzatvára: „Hlas Medúzy ako Medúzy neexistuje...“ – keby totiž prehovorila, nebola by už sama sebou. Názov knihy *Hlas Medúzy* odkazuje na neriešiteľnú dilemu, ktorá sa „[o]pakuje v písaní a jazyku žien“, keď chcú ženy zaujať miesto, z ktorého možno prehovoriť, musia sa vyrovnávať s poznáním, že tu sú už tými „opísanými“ (Weigel 1989, 7 – 8). Sigrid Weigel sa domnieva, že ženy zaujímajú v kultúre špecifické miesto, ktoré spočíva v tom, že sa na kultúre zúčastňujú, no zároveň sú z nej vylučované alebo v nej nie sú prítomné: aj spisovateľky zaujímajú toto „dvojaké miesto zvnútra a zvonka symbolického“ (1989, 9).

Vo svojej knihe sa autorka ďalej zamýšľa nad aktuálnym fenoménom *Frauenliteratur* – ženskej literatúry, ktorého podoba vznikala v tesnej spojitosti s feministickým hnutím.⁶⁴ Ženskej literatúre venuje pozornosť ako „diskurzívnej udalosti“, ktorá vznikla v osobitej situácii a zanechala v dobovej literatúre písanej ženami výrazné stopy, a to tak v jej produkcii, ako aj v recepcii.⁶⁵ Analyzuje skupiny textov zoradené podľa špecifických tematických alebo estetických aspektov a v závere sa venuje aj písaniu o „ženskej literatúre“. Pri písaní dejín súčasnej literatúry sa neorientuje na epochu, dielo či autora, či správnejšie autorku, ale na literárny text, navyše na diskurzivitu textu. Zdôrazňuje náhodu, diskontinuitu a materiálnosť, keď – Foucaultovými slovami – odmieta rozpúšťať udalosť v ideálnej kontinuite.⁶⁶

Diskurz ženskej literatúry⁶⁷ vznikol v západonemeckom kontexte polovice sedemdesiatych rokov v rámci diskusií v ženskom hnutí, no obratom si získal širšiu a rozmanitejšiu verejnosť a veľmi rýchlo zaujal dokonca i (mainstreamové) médiá. Sigrid Weigel píše, že zavedenie pojmu ženská literatúra „znamenalo tak zlom voči existujúcej literárnej praxi, ako aj ďalekosiahle dôsledky pre spisovateľskú prax žien a čítanie ich textov. Nepôjde tu teda o katalóg kritérií ženskej literárnej produkcie, nech by bol akokoľvek diferencovaný a predbežný, ale o historický opis (i) situácie, z ktorej vzišla ženská

literatúra ako nedostatok a program, a opis (2) literatúry písanej ženami počas tejto situácie a od zavedenia pojmu ‚ženská literatúra‘, pričom súčasnú literatúru písanú ženami nechápem ako jednotu alebo kontinuálny vývoj, ale vnímam jej texty ako sériu diskontinuálnych praktík, ktoré sa prelínajú a niekedy dotýkajú s inými vývojovými pohybmi literárneho diskurzu, no ktoré sa vzájomne aj ignorujú alebo vylučujú“ (1989, 15). Inými slovami, ak možno pojem ‚ženská literatúra‘, ktorý vzišiel z diskusií v ženskom hnutí, považovať skôr za intuitívny, ašpiruje jeho kontraintuitívne rámcovanie ako ‚diskurzu ženskej literatúry‘ na diskurzívne zblíženie ‚ženskej literatúry‘ a literárnej vedy.⁶⁸

Sigrid Weigel jasne pomenováva zvolené organizačné prvky, priznáva výsostne subjektívny výber pertraktovaných textov ako ‚prax subjektivity‘, pretože je sama súčasťou zobrazovaného diskurzu, a vyzdvihuje absentujúce prvky: nejde tu ani o chronologickú následnosť, ani o úplnosť a ani o vytváranie kánonu ženskej literatúry. Nepodáva definíciu ženskej literatúry, naopak, odmieta samotnú otázku, čo je ženská literatúra?, a zdôrazňuje: Keď ‚sa zaoberám ‚ženskou literatúrou‘ ako diskurzívnou udalosťou, nevychádzam z toho, že by bol tento pojem použiteľný na charakterizovanie jednotlivých textov alebo dokonca na opísanie literárneho materiálu. Pýtam sa skôr na to, ako vyzerali možnosti a deficity, z ktorých diskurz ‚ženskej literatúry‘ vznikol, a aké stopy zanechal v súčasnej literatúre písanej ženami.“ (Weigel 1989, 23) Jednotlivé texty posudzuje na základe ‚konceptov ženského subjektu a historického významu, ktoré sa konštituovali spôsobom písania‘ (Weigel 1989, 19).

Weigel označuje zámer písať dejiny ženskej literatúry za paradox, keďže tradícia ukázala, že ‚konštituovanie dejín, vývoj a pokrok sa vždy uskutočňujú prostredníctvom *vylúčenia* ženského. Ak proces výberu v historiografii nevyhnutne sprevádza zabúdanie, tak sa zabúdanie pričasto stotožňuje so ženským“ (1989, 11; zvýraznila J. C.). Napriek tomu – alebo práve preto – sa podujíma na alternatívny spôsob písania dejín literatúry, ktorý nielenže zaplňa medzeru, ale predovšetkým mapuje tvorbu autoriek a vytvára jej nový priestor

v neposlednom rade minucióznou reflexiou písania iných autoriek a autorov, ako aj vlastného písania o ženskej literatúre.

I keď sa sústreďuje na autorky, resp. na ich tvorbu, neponíma rod esencialisticky, neredukuje rod na synonymum „ženy“. Chápaním ženskej literatúry ako diskurzívnej udalosti prekračuje toto prvotné vymedzenie svojho poľa záujmu, napokon nevymedzila si ho na základe ženského autorstva, ale na základe diskurzivity, ktorú toto ženské autorstvo v danom období produkovalo. Práve v týchto prekročeniach naznačuje tvorivé možnosti využitia kategórie rodu v oboch teoreticky najproduktívnejších významoch, ktoré definovala Joan W. Scott. Už samotná úvodná (re)interpretácia patriarchálneho mýtu o Medúze a jeho usúvzťažnenie so situáciou a tvorbou autoriek obsahuje prvky oboch týchto významov.

Dejiny literatúry písanej ženami

Viacere literárne vedkyne vniesli svoj vklad do dejín literatúry písanej ženami. V už spomínanej sumarizujúcej štúdií o rode v literárnej historiografii skonštatovala Ina Schabert, že „[l]iterárnohistorické prehľady o nemeckej literatúre ženských autoriek sú často súbormi jednotlivých príspevkov“ (1995, 185). Toto konštatovanie platí do veľkej miery aj pre dve z najvýznamnejších a najrozsiahlejších prác, ktoré vznikli s úmyslom *prispievať* k vládnucim predstavám o dejinách literatúry, *kompensovať* ich a čiastočne aj *prepísať* pre jednozväzkové dejiny *Frauen-Literatur-Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Ženy literatúra dejiny. Píšuče ženy od stredoveku po súčasnosť; Gnüg – Möhrmann, eds., 1985 1. vyd.; 1999 2. vyd.), ako aj pre rozsiahle dvojzväzkové dielo *Deutsche Literatur von Frauen*⁶⁹ (Nemecká literatúra písaná ženami; Brinker-Gabler, ed., 1988).

Na rozdiel od dvojzväzkových dejín nemeckej literatúry písanej ženami presahuje publikácia *Frauen-Literatur-Geschichte* národne vymedzený rámec literárnej histórie. Zároveň názov knihy vedome

pracuje s problematickým pojmom „ženská literatúra“ (Frauen-Literatur/Ženy-Literatúra – Frauenliteratur/ženská literatúra), ktorého použitie – ako uvádzajú zostavovateľky v predsluve – „má skôr programatické než poetologické dôvody. ‚Ženská literatúra‘ sa používa ako orientačné označenie pre všetky texty napísané ženami, no nie ako žánrový pojem [...]“ (Gnüg – Möhrmann 1985, XII) Hiltrud Gnüg a Renate Möhrmann sa pritom výslovne dištancujú od postupov literárnych historikov 19. storočia, ktorí do svojich dejín literatúry veľkoryso vkladali ako prívesok kapitolku o „píšucich dá-mach“. Podľa zostavovateľiek je táto publikácia prvým pokusom predstaviť „literárnu produkciu žien v širších súvislostiach a oboznámiť s ňou širšiu verejnosť“ (Gnüg – Möhrmann 1985, VIII).

Ako Gnüg a Möhrmann píše v úvode, ukázalo sa, že tradičné postupy členenia podľa epoch a štýlov s obmedzením na národný vývoj sa dali použiť len čiastočne. Preto často zaraďovali autorky podľa zvoleného žánru – napríklad namiesto obdobia osvietenstva považovali za účelnejšie zvoliť žáner listovej a memoárovej literatúry. Mnohé spoločné znaky i rozdiely, ktoré sa v tvorbe autoriek vynorili, prekračovali hranice národných literatúr:

Komparatistická metóda presahujúca jednotlivé národné literatúry sa osvedčila ako správna vždy vtedy, keď mal určitý tematický alebo poetologický aspekt zvýrazniť súvislosti medzi mnohotvárnou a spočiatku disparátne sa javiacou literárnou produkciou žien. (Gnüg – Möhrmann 1985, VIII – IX)

Nevyhýbali sa však ani obmedzeniu na národný priestor literatúry v prípade, ak práve tento priestor podstatne ovplyvnil tvorbu autoriek. Niektoré spisovateľky sa na základe zvoleného členenia objavili vo viacerých kapitolách, čím sa tiež vytvorili ďalšie, križujúce sa súvislosti naprieč kapitolami. Miera pozornosti, ktorú venovali autorky eseji jednotlivým spisovateľkám, sa riadila aj výsostne sociálnym uznaním motivovaným zámerom vyvažovať „nespravodlivosť“ voči doteraz zaznávanéjším autorkám. Všimli si prevládajúcu tendenciu v literárnej histórii, totiž hodnotenie tvorby auto-

riek na základe pochybných predstáv o ženskosti, a v rámci záberu publikácie ju korigovali.

Zvolená forma samostatných esejí sľubovala možnosť vyrovnat sa s nedostatkom materiálu a so skutočnosťou, že ženská literatúra sa vyznačuje najmä chýbajúcou kontinuitou. No zatiaľ čo prvé vydanie tvorili štyri celky,⁷⁰ v druhom ich už bolo jedenásť,⁷¹ čo svedčí aj o veľkom náraste literárnohistorickej materiálnej základne týkajúcej sa písania žien od polovice osemdesiatych do konca deväťdesiatych rokov 20. storočia.

V podstate by sa dalo povedať, že napríklad na členení dejín literatúr podľa žánrov v zásade nie je nič prevratne nové. Z hľadiska literárnej historiografie je však „nová“ dôslednosť zvoleného prístupu ponad hranice národných literatúr a vedomé rodové vymedzenie autorstva ako ženského a priznanie diskontinuity a otvorenosti ako rozhodujúcich (dez)organizačných prvkov takto sprostredkovaného modelu ženskej literatúry.

Rozhodnutie vydeliť autorky na základe príslušnosti k ženskému pohlaviu, a vytvoriť tak osobitné ženské dejiny literatúry sa môže manifestovať ako esencialisticky motivované. Ak by príslušnosť k pohlaviu zostala jediným a navyše nereflektovaným kritériom, bolo by to tak z hľadiska literárnohistorického, ako aj z hľadiska emancipačného veľmi problematické rozhodnutie. Ale zostavovateľky a autorky týchto dejín neredukujú svoj prístup k hľadaniu príbehov literatúry písanej ženami len na toto kritérium. Napokon, netreba zabúdať, že Judith Butler upriamila pozornosť na to, že nielen rod, ale ani pohlavie nemá nemenný charakter, a „že konštrukt nazývaný ‚pohlavie‘ je rovnako kultúrne skonštruovaný ako rod“ – v tomto zmysle sú aj ženské telá spisovateľiek „interpretované kultúrnymi významami“ (2003, 24 – 25).⁷²

Dejiny literatúry písanej ženami sa však nezastavujú na individuálnej rovine performovania rodu, ale všímajú si rodovo zaťažené podmienky a predpoklady tvorby autoriek v porovnaní s autormi, rodové označovanie autority a autorstva, možné rodové zaťaženia periodizácie dejín literatúry, ako aj hodnotiacich kritérií či pre-

suny žánrov zo súkromnej do verejnej sféry znamenajúce posuny v ich rodovom označovaní atď. Takéto písanie dejín aspoň sčasti zasahuje literárnohistorickú paradigmu, ktorá už nemôže ignorovať, že „rod je konštitutívnou súčasťou sociálnych vzťahov [...] [a] primárnym spôsobom označovania mocenských vzťahov“ (Scott 2006, 57), pričom ide nielen o konkrétnu, ale aj o symbolickú organizáciu sociálneho života.⁷³

Napriek neodškriepiteľnému paradigmatickému vplyvu analytickej kategórie rodu ostáva – aj v dôsledku odlišnej situácie v rôznych krajinách – potreba ženských dejín literatúry aktuálna. Svedčí o tom napríklad nedávno vydaná publikácia *Österreichische Schriftstellerinnen 1800 – 2000. Eine Literaturgeschichte* (Rakúske spisovateľky 1800 – 2000. Dejiny literatúry; Schmid-Bortenschlager 2009). Dejiny literatúry rakúskych spisovateľiek ukazujú, že stále existuje potreba doplňujúceho a re/formulujúceho, re/interpretačného rozprávania o histórii, ktoré môžu ponúknuť takéto osobitné dejiny literatúry písanej ženami. Na obálke knihy, v ktorej Sigrid Schmid-Bortenschlager približuje dve storočia ženského autorstva, sa príznačne nachádza portrét spisovateľky Marie Ebner-Eschenbach (1830 – 1916), ktorá je autorkou známeho výroku: „Keď sa žena naučila čítať, prišla na svet ženská otázka.“ (Schmid-Bortenschlager 2009, 49) Tieto dejiny sledujú (deklarované i skutočné) motivácie písania žien, mieru samozrejmosti ich prítomnosti na literárnom trhu, prehodnocujú niektoré zaužívané tvrdenia tradičných dejín literatúry a navrhujú nové perspektívy výskumu.⁷⁴

Sigrid Schmid-Bortenschlager sa v deväťdesiatych rokoch 20. storočia okrem teoretických prác podieľala na viacerých projektoch ako čítanky a antológie,⁷⁵ ktoré vracali zabudnuté autorky do aktívnej vrstvy kultúrnej pamäte. Čítanka textov rakúskych autoriek *Die bessere Hälfte* (Lepšia polovica; Gürtler – Schmid, eds., 1995) napríklad predstavuje texty autoriek⁷⁶ od roku 1848, keď „ženy žiadali úplnú politickú rovnoprávnosť“ (Gürtler – Schmid 1995, 5). Pričom zostavovateľkám išlo „o lepšiu polovicu, o texty žien, ktoré vniesli

na literárnu scénu obsahovo alebo formálne niečo nové“ (Gürtler – Schmid 1995, 6). Zostavovateľky si tu i v ďalšej antológii textov autoriek z habsburskej monarchie *Eigensinn und Widerstand* (Svojhlavosť a odpor; Gürtler – Schmid-Bortenschlager, eds., 1998) všimli aj rozdiely medzi situáciou v nemeckých krajinách a Rakúsku.⁷⁷

Literárna história porozprávala viacero príbehov žien – autoriek. Tieto príbehy objavili ich dielo pre recepciu alebo výrazne zmenili podobu jeho recepcie. Otázkou však je, do akej miery alebo či vôbec sa podobným príbehom darí meniť kultúrne stereotypy prevládajúce v oblasti literatúry, ako je napríklad „kvalifikácia písateľa subjektu ako mužského, zatiaľ čo pozícia opisovaného objektu je konotovaná ako ženská“ (Schabert 1995, 164). Podobný stereotyp nezasiahol len tvorbu žien, ale aj produkciu a recepciu literatúry vôbec; napokon, „ak je písanie, a najmä kreatívne písanie, mužské, tak musia byť dejiny literatúry hlavne dejinami mužských autorov“ (Schabert 1995, 164). V dejinách literatúry sa síce vyskytujú (aj) ženské autorky, ale ich literárne výkony sa často ocitajú v klietke stereotypizácie rôzneho druhu.⁷⁸ Tým dochádza k ich vydeľovaniu, ktoré vzhľadom na nerefektovaný charakter tohto vydeľovania a na celkový kontext danej práce iba ťažko možno odôvodniť záujmom dostať do popredia literárnu tvorbu žien, ktorá by možno inak zanikla.

Na aktuálny prípad možnej rodovo špecifickej stereotypizácie a vylúčenia upozornila Ivana Taranenková vo svojej štúdií v čísle časopisu *Slovenská literatúra*, ktoré sa v časti *Rozhlady* venovalo problémom súčasnej slovenskej historiografie. V príspevku o kapitole *Literárne procesy v deväťdesiatych rokoch a súčasný literárny život na Slovensku* (Halvoník 2009) v 2. zväzku *Dejín slovenskej literatúry* (Sedlák a kol. 2009) vyjadrila pochybnosti, či je (potenciálne zľahčujúce) skupinové hodnotenie autoriek podložené ich konkrétnou tvorbou. Podľa Taranenkovej autor totiž „vyčleňuje tvorbu ženských autoriek ako literatúru špeciálnych funkcií, sú položkou v jej žánrovom rozlíšení (s. 573) hneď po literatúre fantasy, detektívkach a červenej

knížnici. Podobne ďalej sa o próze písanej ženami raz konštatuje, že „ženské autorky sa iniciatívnejšie nepresadili“ (s. 565), potom, o niekoľko strán ďalej zasa, že síce zasiahli, ale tvorbou „koncentrujúcou sa na tzv. ženskú problematiku s odlišnými východiskami.“ (2010, 401) Taranenkova kritizuje „neodôvodnenú segregáciu časti literatúry“ a diagnostikuje problém: „Táto segregácia vedie k dôsledkom, ktoré spochybňujú profesionálnu kompetenciu autora.“ (2010, 401) Presnejšie, (ženská) rodová príslušnosť autoriek, ktorá nie je konotovaná so skutočnou literárnou hodnotou, funguje pri takejto nereflektovanej rodovej segregácii ako vylúčenie, a to napriek tomu, že sa dané dejiny literatúry o ich tvorbe explicitne zmieňujú. Rod v polohe zjednodušujúceho synonyma slova ženy sa tu totiž nijako nepodieľa na prehodnocovaní a preznačovaní samotných významov a kritérií, s ktorými tento model dejín pracuje.

Dejiny slovenskej literatúry (Sedlák a kol. 2009) si nekladú (seba) reflexívnu otázku, ktorú položila Joan W. Scott: Akým spôsobom dáva rod zmysel práve tejto organizácii a vnímaniu historického poznania? „Viditeľnosť“ autoriek, ktorá sa dosahuje asymetrickým vyčlenením ženskej rodovej príslušnosti, neprispieva k tomu, aby sa autorky a ich diela skutočne stali právoplatnou súčasťou dejín slovenskej literatúry, ale skôr ich vykazuje na okraj literatúry i jej dejín. Neraz sa tým fixuje aj recepcná zvyklosť spočívajúca v hyperbolizácii jedinej charakteristiky diela naviazanej na ženské pohlavie autorky, ktoré sa artikuluje ako príznakové. Definičnú i hodnotiacu autoritu publikácie nazvanej *Dejiny slovenskej literatúry* potom možno len ťažko zvrátiť.

Rod ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov

Ako teda môže literárna historiografia profitovať z kategórie rodu? Ako som už uviedla, v prvom rade treba zdôrazniť, že jej nereflektované používanie pôsobí vylučujúco, preto ho musí rodovo kompetentná historiografia v rámci zvoleného explanačného rámca expli-

citne reflektovať alebo sa ho vyvarovať. Podľa Joan W. Scott možno kategóriu rodu s patričným analytickým nasadením využiť na zmenu historických, čiže aj literárnohistorických paradigiem. Pritom je dôležité nezanedbať ani ostatné spomínané využitia, resp. štádiá. Napokon, nejde len o úzko chápané „vývinové štádiá“ pokusov o vznik ženských a rodovo kompetentných dejín literatúry, ale aj o navzájom sa dopĺňajúce prístupy, ktoré spravidla existujú paralelne – podľa stavu literárnohistorickej reflexie v danom prostredí či podľa cieľovej skupiny (určenia) dejín literatúry. Od písania histórie žien treba prejsť k vpisovaniu žien do histórie, ktoré prekonáva prax hermeticky oddeľovať špecifickú históriu žien od „všeobecnej“ histórie, napríklad aj znevažovaním literárnej významnosti tvorby autoriek alebo tém konotovaných ako ženské. Napätie tu ostane, treba ho však dynamizovať, a tým rozširovať a prekračovať ním vytýčované diskurzívne rámce.

Ina Schabert pripomenula, že „[p]ostmoderna vztiahla aj na rodovú diferenciu všeobecné postštrukturalistické podozrenie, že binárne opozičné páry, ktoré vytvárajú kontúry ľudského sveta predstáv a jazyka, vytvárajú poriadok, ktorého referenčný vzťah k realite je viac než pochybný“ (1995, 175), čím upriamila aj pozornosť literárnej historiografie na historický charakter dualizmu ženskosti a mužskosti, ktorý v žiadnom prípade nie je ani nadčasový, ani všeobecne platný.

Z definície rodu, na ktorú sa podujala Joan W. Scott, môže byť pre ďalšie uvažovanie podnetná predovšetkým druhá zložka (príčom nemožno zanedbať ani tú prvú); rozvíja kategóriu rodu ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov, na ktorých artikulácii sa podieľa. Hoci treba priznať, že do úvahy prichádza aj skutočnosť, že sme na Slovensku svoju možnosť chápania rodu ako analytickej kategórie už jednoducho premeškali (napríklad štúdiá Joan W. Scott z roku 1986 bola preložená do slovenčiny v roku 2006). Zdá sa, že okrem výnimiek⁷⁹ sa v tejto chvíli pojem rod vyčerpáva v synonymickom zjednotení rodu a ženy, resp. v skúmaní vzťahov mužov a žien, a to dokonca prevažne na individuálnej, čiže

ani nie na sociálnej rovine.⁸⁰ Je však možné, že potenciál oživenia rodu ako analytickej a kritickej kategórie v literárnej vede na Slovensku sa skrýva a prebúdza v pojme *queer*,⁸¹ ktorý popiera a prekračuje všetky binárne opozície pohlavia/rodu/túžby. Zbližovanie, resp. nevyhnutné prepájanie rodových, queerových a postkoloniálnych výskumných perspektív aj v literárnej vede sleduje vo svojej práci napríklad Anna Babka.⁸²

Z hľadiska literárnej historiografie na Slovensku⁸³ považujem za aktuálne využiteľný najmä ten rozmer rodovej kompetencie, na ktorý upozornila Ina Schabert:

Dejiny literatúry v znamení rodu by mali opisovať literárny život ako proces, ktorý spoluurčuje dynamika rodových vzťahov a ktorý túto dynamiku zasa sám ovplyvňuje, a to v súvislosti s produkciou a recepciou literatúry, ako aj s imaginovanými svetmi v dielach autorov a autoriek. (1995, 191)

V takomto chápaní nám môže zohľadňovanie rodu pomôcť, aby sme sa vyhli zbytočnému skresľovaniu dejín literatúry, ktoré vzniká v dôsledku nerefektovaného vylučovania, resp. vydeľovania na základe autorského rodu. Dôležitú úlohu pritom zohráva skutočnosť, či dokážeme vnímať len explicitné, alebo aj implicitné rodové (a iné) asymetrie v písaní dejín literatúry. Ďalší vývoj by však hypoteticky mohol smerovať k takému literárnohistorickému prístupu, ktorý by ťažiskovo spočíval na druhej zložke definície kategórie rodu podľa Joan W. Scott, čiže k takému prístupu, ktorý by bol schopný vnímať rod ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov aj v tých oblastiach života spoločnosti, ktoré sa bytostne týkajú produkcie, recepcie, hodnotenia a kanonizovania literatúry.

Na tejto ceste treba vykonať veľa čo najrozmanitejších krokov, ktoré napomôžu rozrôznenie obrazu (obrazov) dejín literatúry – napríklad pomocou prenesenia výskumného záujmu do doteraz okrajových oblastí literatúry a jej procesov, ako aj pomocou pomenovania vzťahov doterajšieho centra (centier) a daného okraja (okrajov). Napríklad aj číslo časopisu pre výskum svetovej literatúry-

ry *World Literature Studies* (4/2010) venované aktuálnym otázkam literárnej historiografie ukázalo, že napriek všetkým spochybneniam doterajších „príbehov“ histórie literatúry neustávajú pokusy o nové a iné písanie,⁸⁴ ako aj to, že sa dejiny literatúry píšú rôznymi spôsobmi, ktoré sa môžu zaujímavo dopĺňať – pravda, iba v tom prípade, ak sa budú vzájomne brať na vedomie.

⁴⁰ *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* [1986]; v slovenskom preklade 2006.

⁴¹ Pre dosah tejto štúdie v historických vedách pozri napríklad Opitz-Belakhal 2010, 11 – 18. V inej štúdii Scott o pojme rod hovorí: „Pojem rod naznačuje, že vzťahy medzi rodmi sú primárnym aspektom sociálnej organizácie (teda nie dôsledkom ekonomického alebo demografického tlaku), že mužské a ženské identity sú do veľkej miery určované kultúrne (nedefinujú ich teda samostatne indivíduá alebo skupiny) a že rodové rozdiely tvoria hierarchické spoločenské štruktúry a, naopak, hierarchie určujú vzťahy medzi rodmi.“ ([Scott 1993, 49] Opitz-Belakhal 2010, 17)

⁴² K problematike chápania rodu ako analytickej kategórie pozri aj kapitolu 1, časť *Rod a pohlavie*.

⁴³ Ale pozri rozdiely v inštitucionalizácii ženských a rodových štúdií v USA a v Nemecku v kapitole 2, časť *Rodový obrat v literárnej vede*.

⁴⁴ Pozri Opitz-Belakhal 2010, 16.

⁴⁵ Pozri napríklad Opitz-Belakhal 2010, 18 – 22.

⁴⁶ V tomto bode Scott identifikuje štyri navzájom súvisiace faktory: (1) kultúrne symboly a ich rozmanité reprezentácie; (2) normatívne pojmy určujúce interpretáciu významu symbolov; (3) politika a sociálne inštitúcie a organizácie; (4) subjektívna identita (2006, 57 - 58).

⁴⁷ Táto štúdia je súčasťou už spomínaného kolektívneho zborníka *Genus. Zur Geschlechterdifferenz in den Kulturwissenschaften* (Genus. K rodovej diferencii vo vedách o kultúre; Bußmann – Hof, eds., 1995), ktorý sa „[d]esiatimi originálnymi staťami v istom zmysle usiluje o podanie takej správy o aktuálnom stave, ktorá na jednej strane zhrňa zaoberanie sa kategóriou *rod/gender* a na druhej strane poukazuje na otvorené otázky v centrálnych oblastiach výskumu“ (Bußmann – Hof 1995, IX).

⁴⁸ Schabert používa označenie *literaturwissenschaftliche Gender Studies*, čiže literárnovedné rodové štúdiá.

⁴⁹ Autorka používa pre kategóriu rodu v súlade so zvolenou terminológiou celej publikácie spravidla nemecký pojem *Geschlechterdifferenz* (rodová diferencia) alebo už spomínaný pojem *genus*; na ploche tejto publikácie však považujem za praktickejšie a zmysluplnejšie zotrvať pri pojme *rod*, ktorý nesústreďuje pozornosť na rodové rozdiely, ale na konštruovanosť rodu, teda aj rodových rozdielov, ktoré označujú iné rozdiely v spoločnosti.

⁵⁰ Podobný prístup však neznamená, že by išlo o bezmyslienkovitý presun ťažiska literárneho dejepisectva na stranu histórie, čiže odklon od samotnej literatúry. Aj v tejto diskusii ostáva živé a reflektované napätie, ktoré sformulovali o. i. René Wellek a Austin Warren v podobe „klasickej“ otázky o literárnej histórii: „Je možné napsat literární historii, to jest napsat to, co zahrne jak literární, tak historické?“ (1996, 361) Ak by však úsilie oprieť sa o skúsenosti historiografie mohlo naznačovať, že v dejinách ženskej literatúry sa budú väčšmi zohľadňovať historické ako literárne aspekty, uvedené príklady dejín ženskej literatúry, resp. literatúry písanej autorkami, ukazujú, že na *literatúru* sa v týchto pokusoch kladie nemenej silný dôraz ako na históriu – napríklad aj vďaka inšpirácii čerpanej z *écriture féminine*.

⁵¹ Pôvodom Rakúšanka, po nástupe fašizmu emigrovala do USA.

⁵² V nemeckom preklade ako *Die Entstehung des feministischen Bewußtseins* (Lerner 1998).

⁵³ Ina Schabert sa síce v tejto štúdii krátko zmieňuje o historiografickom využití kategórie rodu v interpretácii Joan W. Scott, obmedzuje sa však len na jednu zmienku a na jednu dimenziu možných rodových súvislostí, podľa ktorej sa historiografia nemá obmedzovať na to, aby potvrdzovala absenciu moci žien vo verejnom priestore, ale, naopak, má hľadať roztrúsené a menej hmatateľné konfigurácie účinného vplyvu žien (1995).

⁵⁴ Pozri kapitolu 3, časť *Ženská literárna tradícia: Virginia Woolf a Hana Gregorová*.

⁵⁵ Pozri aj Cviková 2003-2004, 77 – 78.

⁵⁶ Pozri kapitolu 2, časť *Začiatky feministickej reflexie literatúry*. O význame tejto iniciatívy v oblasti literárnej vedy, ktorú možno spätne označiť ako „Hamburgská škola“, pozri napríklad Osinski 1998, 88 – 89.

⁵⁷ Kniha *Häutungen. Autobiographische Aufzeichnungen. Gedichte. Träume. Analysen* [1975] vyšla v novo založenom feministickom vydavateľstve Frauenoffensive; úryvky v slovenskom preklade 1994 (Stefan 1994). Ku kritike a diskusii, ktorú vyvolalo toto čítanie bez väčších literárnoestetických kvalít, zato s vysokým potenciálom angažovanej lektúry, pozri aj Osinski 1998, 69 – 71.

⁵⁸ Spôsob práce s prekladom pojmov v deväťdesiatych rokoch 20. storočia vo feministickom kultúrnom časopise *Aspekt* je okrem iného dobovým dokladom počiatočného hľadania možností výrazu, ako aj orientácie v situácii neexistujúceho feministického a rodového diskurzu v slovenčine, sťaženej problémami vyplývajúcimi pre slovenský preklad z rôznych pomenovaní a konceptuálnych riešení pojmu rod v angličtine a nemčine, resp. v anglosaskom a nemecky hovoriacom prostredí. Pozri kapitolu 1, časť *Rod a pohlavie*.

⁵⁹ *Hlava medúzy* (Freud rukopis 1922, publikovaný 1940; cit. z vydania 1996); medúza sa tu píše malým písmenom.

⁶⁰ Tento spôsob odhalenia genitálií zobrazený ako hlava Medúzy Freud označuje ako „apotrofné konanie“, teda konanie, ktoré má odvrátiť nešťastie, zastrašiť nepriateľa (1996, 53 – 54). V tejto súvislosti môže byť zaujímavá aktuálna diskusia o akcionizme hnutia FEMEN. Jeho príslušníčky protestujú proti rôznym podobám znevažovania a znevýhodňovania žien (často práve proti zneužívaniu žien cez komodifikáciu a vyvlastnenie ich sexuality – napríklad v prípade protestu proti prostitúcii v Hamburgu; pozri http://www.focus.de/panorama/welt/gesellschaft-femen-aktivistinnen-demonstrieren-in-hamburg-gegen-prostitution_aid_906226.html). Súčasť protestných akcií tvorí provokujúca nahota, pričom sa telá aktivistiek stávajú miestom *vpisovania/zapisovania*, manifestácie toho ktorého protestu, ako aj prostriedkom jeho medializácie. No na rozdiel od všadeprítomnej komodifikovanej ženskej nahoty tu aktivistky o svojom obnažení rozhodujú samy. Možno by sa spolu s Freudom dalo povedať, že zastrašujú „nepriateľa“ (t. j. štruktúrny patriarchát) figúrou odhalenia svojho pohlavia, presnejšie druhotných pohlavných znakov.

⁶¹ Jutta Osinski konštatuje pre tvorbu feministických modelov a teórií v Nemecku dva charakteristické momenty: (1) nevznikli vlastné teoretické podnety, prevažovala importujúca recepcia z angloamerických a francúzskych teórií; (2) prevzatie a rozširovanie modelu Simone de Beauvoir o ženách ako o „druhom pohlaví“ a o ich vylúčení z literatúry a kultúry. Ku kritike recepcie postštrukturalistického francúzskeho feminizmu v zmysle hľadania „ženského písania“ pozri napríklad: „Weigel [...] neskúma kultúrnokritické a semiologické modely na literárnych textoch, ale, naopak, podriaďuje literatúru písanú ženami, texty, prevzatým modelom.“ (Osinski 1998, 92) Kritika Osinski má charakter protichodne argumentovanej vzbury proti ambivalentne prijímanej autorite, keď Weigel na jednej strane obviňuje z uchopenia definičnej moci v smere redukovania akceptovaných feministických podnetov pre literárnu vedu a na druhej strane jej ako jednej z vedúcich odborníčok na tomto poli vyčíta, že nepodnikla nič proti zmätočnému teoretickému *pot-pouri* v Spolkovej republike Nemecko. V tomto období prichádzali postštrukturalistické podnety do Nemecka priamo z Francúzska (do nemčiny boli preložené viaceré texty – napríklad Cixous 1977, 1980 a Irigaray 1980), no nezriedka sa stretávali s kritikou pre údajné tendovanie k esencialistickému výkladu ženskosti. Druhá vlna recepcie týchto podnetov prichádza do nemeckého kontextu na začiatku deväťdesiatych rokov cez angloamerickú feministickú dekonštrukciu v literárnej vede; v tomto prípade sa paradoxne už vyzdvihuje jej „deesencializačný“ účinok. Pozri aj kapitolu 2, časť *Rodový obrat v literárnej vede*.

⁶² Ide o jeden z teoreticky najproduktívnejších podnetov feministickej literárnej vedy.

⁶³ „[U]ž máme plné zuby té litanie o kastraci.“ (Cixous 1995, 18)

⁶⁴ Pojem ženská literatúra bol v nemecky hovoriacich krajinách v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia charakterizovaný predovšetkým svojou blízkosťou k spoločenskokritickému náboju feministického hnutia, pričom v popredí stála snaha o prepólovanie pôvodného znevažujúceho významu ako označenia pre nenáročnú literatúru. K problematike pojmu ženská literatúra a k jeho – najmä neskoršej – kritike pozri napríklad Hof 1995, 123 – 130, 164 – 165 (explicitne odmieta niekedy používaný pojem feministická literatúra, 143) a Bronfen – Köchli – Müller – Praesent – Weigel 1995, 20 – 23.

⁶⁵ „Keď označím ženskú literatúru ako udalosť, mienim tým, že ide vlastne o pojem do diskusie. [...] približne v polovici osemdesiatych rokov prišiel moment, keď sa pojem ženská literatúra stal určitým obmedzením, a to nielen pre literatúru, nielen pre mužských kritikov, ale aj ženy samotné, pretože ženská literatúra bola redukovaná na tematizovanie ženskej identity [...] čítanie sa koncentrovalo na jeden aspekt a všetko ostatné unikalo pozornosti. A tak pojem ženská literatúra, ktorý na začiatku mnohé otvoril, slúžil hermetickému uzavretiu, t. j. stával sa skôr kontraproduktívnym.“ (Weigel [1994]; Bronfen – Köchli – Müller – Praesent – Weigel 1995, 20 – 21)

⁶⁶ „Existuje celá jedna tradície pojmání historie (teologická nebo racionalistická), jež se snaží rozpustit dílčí událost v jakési ideální kontinuitě – v teologickém pohybu nebo v přirozeném zřetězení. ‚Skutečná‘ historie dává vyniknout události v tom, co na ní může být jedinečné, vyostřené. Událost – pod tím nesmíme chápat nějaké rozhodnutí, smlouvu, vládu nebo nějakou bitvu, ale vztah sil, který se mění [...]“ (Foucault 1994, 86)

⁶⁷ Pozri Hof 1995, 123 – 126.

⁶⁸ V tejto súvislosti je podnetné explicitne „úvodzovkové“ používanie pojmu „ženské písanie“ v knihe Jana Matonohu *Psaní vně logocentrizmu* (2010a).

⁶⁹ Prvý zväzok sa venuje staršej literatúre, druhý zväzok literatúre 19. a 20. storočia (ten-
to zväzok obsahuje sedem hlavných kapitol zahŕňajúcich ďalšie štúdie: (1) Ríša umenia.
Literárna produktivita; (2) Demokratizmus verzus reštaurácia. Autorky medzi politikou,
ženskou otázkou a trhom; (3) Písanie ako sebaaprežívanie a prežívanie sveta. Žánre a rod;
(4) Medzi tradíciou a modernou. Literatúra, publicistika a premena hodnôt; (5) Tretia
ríša a exil; (6) Formy nového chápania života a skutočnosti; (7) Rovnosť – ženskosť – di-
ferencia. Vývoj v súčasnej literatúre a teórii).

⁷⁰ Prvé vydanie: (1) Kláštory a dvory – priestory literárneho sebarozvíjania; (2) Obžaloba otroctva a útlaku; (3) Píšuce ženy v Nemeckej demokratickej republike; (4) Feministické začiatky. (Gnüg – Möhrmann, eds., 1985)

⁷¹ Druhé, v plnom rozsahu nanovo spracované a rozšírené vydanie: (1) Kláštory, dvory a salóny – priestory literárneho sebarozvíjania; (2) Koncepty ženského vzdelávania a výchovy; (3) Nové žánre ako médium pre ženské písanie (list, cestopis, memoáre, autobiografia); (4) Fantastická literatúra; (5) Divadlo ako dobytý priestor; (6) Lyrické hlasy; (7) Ženské práva – ľudské práva; (8) Erotická literatúra; (9) Nové literárne prúdy v druhej polovici 20. storočia; (10) Feministické začiatky; (11) Nové médiá. (Gnüg – Möhrmann, eds., 1999)

⁷² V nadväznosti na Beauvoir Judith Butler dodáva, že „neexistuje telo, ktoré už odjakživa nebolo interpretované kultúrnymi významami; pohlavie teda nemožno kvalifikovať ako preddiskurzívnu anatomickú skutočnosť. Z definície vyplýva, že pohlavie po celý ten čas už bolo rodom.“ (2003, 24 – 25)

⁷³ Pozri kapitolu 2, časť „*Rod: užitočná kategória historickej analýzy*“.

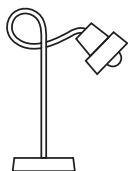
⁷⁴ Napríklad využitie perspektívy postkoloniálnej literárnej vedy pri komparatistickom skúmaní románov Marie Ebner-Eschenbach (zobrazenie českého služobníctva z hľadiska šľachtickej) a próz Boženy Němcovej (Schmid-Bortenschlager 2009, 46 – 47).

⁷⁵ Práve takéto projekty prispeli k spomínanej mnohosti nového literárnohistorického materiálu o literatúre písanej ženami.

⁷⁶ Ako uvádzajú zostavovateľky, išlo o nemecky píšuce autorky, ktoré svoje detstvo či mladosť prežili ťažiskovo v Rakúsko-Uhorsku a Rakúskej republike.

⁷⁷ „Osobitné postavenie rakúskej literatúry v nemeckom jazykovom priestore sa potvrdzuje aj v literatúre písanej ženami: Zatiaľ čo na protestantskom severe zaznamenala široký nástup moderná literatúra – a s ňou aj literatúra písaná ženami – v 18. storočí v súvislosti s osvieteným hnutím, charakterizuje toto storočie v Rakúsku katolícka protireformácia, ktorá našla protiváhu len v niekoľkých radikálnych osvietencoch a pamfletistoch okolo Jozefa II. Ženy tu ako spisovateľky – napriek alebo kvôli Márii Terézii – nenašli pozitívnu klímu.“ (Gürtler – Schmid-Bortenschlager 1998, 8) V Rakúsku, resp. Rakúsko-Uhorsku vstupujú spisovateľky na literárnu scénu až v druhej polovici 19. storočia.

⁷⁸ Pozri napríklad: „aj socialistická literárna história zoči-voči oslave emancipácie („*Terézia Vansová prerážala v druhej polovici 19. storočia ženám – spisovateľkám cestu do slovenskej literatúry. Prekonávala mnohé prekážky, vyvolávané jednak konzervatívnymi predsudkami voči postaveniu a poslaniu ženy v spoločnosti, jednak ťažkosťami v rodinnom živote.*“) bez ostychu sklzála do zdôrazňovania tradičnej rodovej roly píšucich žien („*Vansová sa nielen príkladne starala o rodinu, nielen pomáhala manželovi pri ľudovýchovnej práci, ale redigovala aj prvý ženský časopis...*“ In: *Dejiny slovenskej literatúry 1984*, s. 357 – 358)“. (Cviková 2003-2004, 76)

⁷⁹ Ako som už uvádzala napríklad v kapitole 1.

⁸⁰ Joan W. Scott napísala pri príležitosti desiateho výročia svojej známej štúdie akési zhrnutie situácie, ktorá sa podľa nej vyznačuje úplnou stratou podvratného potenciálu rodu, s ktorým sa dalo počítať v druhej polovici osemdesiatych rokov (1999; pozri aj Kobová 2006, 36). Jednou z (mnohých) príčin vyprázdňovania pojmu rod je podľa nej účelový politický slovník. Na Slovensku sa tento redukujúci slovník Európskej únie rozšíril dokonca ešte skôr, než sa rod vôbec začal vo väčšom rozsahu presadzovať ako analytická kategória.

⁸¹ Pojem *queer* kritizuje zdanlivo samozrejmy koncept dvojpoľnosti. Queerová teória hľadá také konceptualizácie rodu, ktoré odmietajú nielen hierarchizáciu mužského a ženského, ale aj jednoznačné vymedzovanie homosexuálneho a heterosexuálneho. Nepracuje s kategóriami identity, poskytuje bázu pre odpor proti hegemonálnej heterosexuálnej normalite. Jednou z teoretičiek, ktoré stáli pri vzniku queerovej teórie je Judith Butler. Pozri napríklad *Glosár rodovej terminológie* (autorka hesla *queer* Ľubica Kobová); Cviková – Juráňová – Kobová a i., eds., 2004; Butler 2003; Kobová 2011. Pre potenciál pojmu queer v literárnovednom výskume pozri najmä Demčíšák 2012.

⁸² Pozri napríklad informáciu o realizovaných projektoch, ktorá je dostupná na: <http://germanistik.univie.ac.at/hertha-firnberg-stelle/die-wichtigsten-drittmittelprojekte-projektleitungen-von-2001-2011/>

⁸³ V slovenskom kontexte sa pri tvorbe nových dejín literatúry ich potreba spravidla zdôvodňuje prekonanosťou a dobovou zaťaženosťou starších dejín, pričom transparentnosť a reflexia východísk sa nepokladá za ich samozrejmu súčasť. „Dobové ideologické ‚nánosy‘ sme evidovali a kriticky ich prehodnocovali,“ píše sa v úvode dvojväzkových *Dejín slovenskej literatúry*, pričom ich vlastné ideové/ideologické východiská vedúci autorského kolektívu nezviditeľňuje. Podľa všetkého vychádza z presvedčenia, že „nánosy dobovej ideológie“ sa vzťahujú výlučne na prekonanú socialistickú minulosť. (Sedlák a kol. 2009, 15)

⁸⁴ Dalibor Tureček hovorí, že v tejto súvislosti dochádza skôr k „prevrstvovaniu“, „prepisovaniu“ doterajších konceptov (2005, 9) a vo svojom príspevku v citovanom časopise (2010) rozoberá podnety, ktoré pre písanie dejín literatúry oslobodených z lineárnej kauzality a úzkeho jazykového obmedzenia poskytla napríklad recepčná estetika, pričom opakovane zdôrazňuje potrebu „literárnosti“ dejín. Prácu na rozsiahlom kolektívnom diele *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* (Dejiny literárnych kultúr východo-strednej Európy), ktoré sú zorganizované okolo piatich druhov „uzlov“ (temporálne, druhové, topografické, inštitucionálne, figurálne), opisuje Marcel Cornis-Pope, ktorý zasa vyzdvihuje ich kultúrno-politický rozmer (2010).